

«ULUSLARARASI TEKTONİK SÖZLÜĞÜ TÜRKÇE ADLAMA» ÜZERİNE BİRELEŞTİRİ

İhsan KETİN

İ.T.Ü. Maden Fakültesi

Uluslararası tektonik terimler sözlüğü hazırlama komisyonu üyesi J.G. Dennis tarafından İngilizce olarak yazılmış ve Sayın Prof. Dr. Enver Altınlı tarafından dilimize çevrilmiş olan bu eser, 200 sayfalık bir metin içinde, yapısal jeoloji ve tektonik konuları ile ilgili 350 terim kapsamaktadır.

Maden Tetkik ve Arama Enstitüsünün yayımlanmış olduğu esere «Türkçe Adlama» denmiş ise de, eser daha çok İngilizce metnin Türkçeye çevirisi niteliğindedir. Diğer bir deyimle, İngilizce terimlere Türkçe karşılık verilirken veya Türkçe adlama yapılırken, terimin jeolojik anlamı yerine sözlük kavramı esas alınmış, Webster sözlüğünde terim için dil bakımından yapılan açıklamalar olduğu gibi Türkçeye çevrilmiştir. Örneğin, *joint* karşılığı «eklem», *thrust* karşılığı «itki», *decollement* karşılığı «kurtulma» vb.

Yine bu nedenle, terimlerin açıklanması amacıyla eserde yer alan, tanımlama, tarih ve kullanım, eşanımlar, düşünceler gibi küçük başlıklar altında yapılan Türkçe açıklamaları anlamak güçleşmiştir. Örneğin: «... karşılıklı yönlü kavisli yüzeyler halinde eğilmiş, ters eğilti çizgileri araya girmiştir.» (sayfa 53, satır 5-6); ve *tarih*: «Eksen düzlemi konsantrik eğiltilerden her birinin doruğu veya en büyük kısmı boyunca uzanır ve böylelikle kavsın iki kolu arasındaki orta konumda bulunur» (sayfa 60, satır 8).

Eser, genel durumu ile terimler sözlüğü niteliğinde olduğu için, onun bir kez Türk Dil Kurumunun yetkili uzmanları tarafından incelenmiş olması gerekirdi ve bu işlem kuşkusuz çok yararlı olurdu.

Eserde, «atım, basınç, büküm, çapraz, çekim, dalım, dilinim, doğrultu, doruk, eğim, eksen, halka, kırık, kıvrım, kopma, tavan, tekne, uyumlu, yapı, yarık, yatım, yeryuvarlağı» vb. gibi günlük yaşamımızda kullandığımız anlaşılması kolay birçok sözcükler ve terimler bulunduğu gibi, jeolojik olayları doğru ve tam olarak yansıtmayan, anlamı belirsiz veya yetersiz çok sayıda Türkçe terimler ve sözcükler de yer almış bulunmaktadır. Örneğin; but, eğilti, eklem, eşlenik, itki, kurtulma, tırtıklanma, uzalma, yanlım, yanlım köşeli çakıltaşı, yığışma, zimba kıvrım vb.

Bundan başka, yabancı dillerden aktarılmış bir takım sözcükler de, şimdiye kadar alışageldiğimiz şekillerinden farklı biçimlerde ele alınmıştır. Örneğin; antiklin, inklüzyon, jeosinklin, sinklinori vb.

Kanımızca, bilim dilinde her yabancı kelimeye karşı mutlaka Türkçe bir sözcük bulmak şart değildir. Çoğu kez yabancı kelimeler zamanla biçim ve anlamlarını az çok değiştirerek Türkçeleşmiş olurlar. Örneğin; jeoloji, coğrafya, fizik, fay, breş, antiklinal, graben, piroksen, ojit vb.

Bilindiği gibi, başka dillerde de durum aynıdır. Bu konuda terminoloji bakımından «ana dile» en çok bağlı kalmış bulunan Almancada bile, jeoloji terimlerinin çoğu, Latince ve Grekçeden gelme sözcüklerdir.

Diğer yünden, Türkçe terimlerin yabancı dillerdeki karşılıklarına az çok benzemiş olmasının öğrencilerimiz için yararlı tarafları da vardır. Onlar, çok güçlükle öğrendikleri yabancı dillere bu yoldan biraz olsun yaklaşmış olacaklar, meslekleri ile ilgili yabancı dilde yazılmış eserleri daha kolay izleyebileceklerdir.

Bu eleştirinin amacı, sözlükte yer almış bulunan 350 terimi ayrı ayrı incelemek değil, yalnızca «Türkçe adlamalar»dan jeolojik olayları ve yapıları tam olarak yansıtmayan bazı terimlerin anlamlarını açıklığa kavuşturmak ve bu yoldan esere ufak bir katkıda bulunmaktır. Şöyleki;

Eklem : İngilizce *joint* karşılığı olarak alınmış olan bu terimin, Fransızcası *diacalse*, Almancası *Kluft* ve doğru Türkçesi «çatlak»tır. Terimin ifade ettiği jeolojik yapının «eklemek» veya «eklenmek» le bir ilgisi yoktur. Aksine, bah's konusu yapı «ayrılmayı», «bölünmeyi», «parçalanmayı» ifade eder ve Türkçemizde, günlük dilimizde de kullandığımız «çatlak» sözcüğü ile en uygun karşılığını bulur. Çünkü, yapıyı oluşturan olay, çatlama suretiyle bölünme, parçalanmadır. Yoksa, daha önce mevcut olan parçaların birbirine eklenmesi değildir. *Joint*, *diacalse*, *Kluft* karşılığı önerilen «çatlak» sözcüğünün terim olarak anlamı, kırılma yüzeyleri arasındaki milimetre ile ölçülen dar aralıklardır. Kırılma yüzeyleri ise, cisimlerin kuruması, soğuması veya deformasyonları esnasında husule gelen bölünme, ayrılma veya yarıma yüzeyleridir. Kırılma yüzeyleri arasındaki aralık, boşluk, santimetre veya metre ile ölçülecek boyutta olursa, çatlak bir «yarık» durumuna gelmiş olur. Aslında «çatlak» ve «yarık» aynı mekanizmanın (tansiyon gerilmelerinin) sonucudur, aralarında sadece boyut farkı vardır.

Özetle, Türkçe terim olarak, «kırık» sözcüğünün diğer dillerdeki *fracture*, *Bruch'*, «çatlak» sözcüğünün diğer dillerdeki *joint*, *diacalse*, *Kluft*; «yarık» sözcüğünün ise, diğer dillerdeki *fissure*, *rupture*, *crack*, *Spalte*, *Riss* karşılığı olarak alınmasını daha uygun bulmaktayız.

itki: Yabancı dillerdeki *thrust*, *overthrust*, *charriage*, *Aufschiebung*, *Überschiebung* kelimelerinin karşılığı olarak alınmış bulunan bu Türkçe adlama «itmek» veya «itilmek»ten üretilmiş bir sözcük olmalıdır. Burada da Türkçe terim, jeolojik olayı tam ve doğru olarak yansıtmamaktadır. Olayın esası, bir kütlelerin diğer bir kütle üzerine gelmesi veya bindirmesidir. Bu bakımdan, terimin doğru olan Türkçe karşılığı «bindirme» dir. Fransızcadan aktarma «şariyaj» kelimesi de genellikle kullanılmaktadır.

Her ne kadar «bindirme» olayında bir «itilme» varsa da, itilme sonunda her zaman bindirme olmaz, daha çok kıvrılma ve kırılmalar oluşur.

Kurtulma: İngilizce ve Fransızcada *decollement*, Almancada *Abscherung* karşılığı olarak alınmış olan «kurtulma» sözcüğü, bu yabancı kelimelerin sözlüklerdeki Türkçe karşılıklarına az çok uymakta ise de, terim olarak jeolojik olayı ifade etmekten uzaktır.

Bilindiği gibi, ilk kez Lugeon tarafından kullanılan *decollement* teriminin jeolojik anlamı, Jura dağlarının ve Yüksek Atlasların Triyas ile başlayan Mesozoyik-Tersiyer yaşlı sedimentlerinin Alpin orojenez sırasında Paleozoyik temelden ayrı olarak kıvrılmaları veya Paleozoyik temel üzerinde kayma suretiyle kıvrılmalarıdır. Triyasın jipsli-tuzlu-plastik sedimentlerinin bu olayda rolleri büyük olmuştur.

Yapısal jeoloji kitabımızda, bu şekilde meydana gelen kıvrımları «yüzey kıvrımlar» veya «dekolman kıvrımları» olarak adlandırmış bulunuyoruz. Buna «kayma kıvrımlar» denilebildiği gibi, daha uygun karşılıklar da bulunabilir. Fakat olayın «kurtulma» ile ilgisi olmasa gerek!

Yanılım : *Fault*, *faille*, *Verwerfung* ve «fay» karşılığı olarak alınmış bulunan bu Türkçe adlama, çok alışık olduğumuz fay kelimesinin ifade ettiği jeolojik yapıyı ve bu yapıyı oluşturan jeolojik olayı hiç bir şekilde yansıtmamaktadır. Bilindiği gibi, fay ve faylanma bir «yarılma» değildir. Aksine, kırılma yüzeyleri üzerinde bir «kayma», bir «yer değiştirme» olayıdır. Diğer bir tanımlama ile «kırılma yüzeyleri ile birbirinden ayrılmış iki blokun bu yüzeylerden birisi veya her ikisi üzerinde kaymaları, birbirine nazaran yer değiştirmeleri olayıdır».

Fransızcadaki aslı ile şekil bakımından bir benzerliği kalmamış olan ve bu suretle de artık Türkçeleşmiş sayılabilen fay kelimesine Türkçe bir karşılık bulmak gerekirse, bu karşılığın en uygun şekli «kayma» dır. Çünkü, çok değişik biçimlerde görünen faylarda müşterek olan jeolojik olay, aslında bir kayma, kayma suretiyle yer değiştirme veya «atılma» dır; herhalde «yanlım» değildir.

Yanlım köşeli çakıltası: Bu üç kelimelik terimin yanında İngilizce karşılığı olan *fault breccia* bulunmasa, bu sözcüklerin Türkçede ve özellikle jeolojide ne anlama geldiğini çıkarmak hiç de kolay olmayacaktır. «Fay breşi» ise, her yaşta jeologun anlayacağı Türkçeleşmiş bir karşılıktır.

Benzer durumda olan diğer bir kısım Türkçe adlamaların, İngilizce ve Türkçe karşılıkları aşağıdaki çizelgede özetlenmiştir:

<i>Prof. Altınlı'nın Türkçe adlaması</i>	<i>İngilizce karşılığı</i>	<i>Bizce önerilen Türkçe karşılık</i>
aşırı kıvrım	<i>overfold, overturned fold</i>	devrik kıvrım
bakı, bakar	<i>face 2</i>	yüz, yön, taraf
Conrad kesikliği	<i>Conrad discontinuity</i>	Conrad süreksizliği
çapraz eklem	<i>cross joint, transverse joint</i>	enine çatlak
çevirme yarılımı	<i>wrench fault</i>	doğrultu atımlı fay
eğilgi	<i>flexure</i>	fleksür, monoklinal kıvrım
eklem, derz	<i>joint</i>	çatlak
fabrik	<i>fabric</i>	doku
itki	<i>thrust</i>	bindirme, ters fay
jeosinklin	<i>Geosyncline</i>	jeosenklinal
kemer	<i>girdle</i>	halka, çember
kolayına derz 1	<i>rifi 1</i>	yarık, graben
köşegen eklem	<i>diagonal joint</i>	diyagonal çatlak, verev çatlak
kurtulma	<i>décollement</i>	yüzey kırılma, dekolman
normal yarılım, doğru yarılım	<i>normal fault</i>	normal fay
seçimli yönelim	<i>preferred orientation</i>	tercihli yönelim
setli ve yivli yapı	<i>mullion structure</i>	çubuk yapısı
similer kıvrım	<i>similar fold</i>	benzer kıvrım
sinklin	<i>syncline</i>	senklinal
sinklinori	<i>synclinorium</i>	senklinoryum
stres	<i>stress</i>	gerilme, birim gerilme
sürüklenme örtüsü	<i>nappe</i>	örtü, nap
sürüne kıvrım	<i>drag fold</i>	sürüklenme kıvrım
tektonik tahlil	<i>tectonic analysis</i>	tektonik analiz
uzalma	<i>strain</i>	deformasyon, birim deformasyon
yarılım	<i>fault</i>	fay, kayma
yarılım, köşeli çakıl taşı	<i>fault breccia</i>	fay breşi
yığışma	<i>creep</i>	yavaş deformasyon, krip
yırtmaç yarılımı	<i>tear fault</i>	doğrultu atımlı fay, yırtılma fayı
zamba kıvrım	<i>diapiric fold</i>	diyapir kıvrım.

Sayın Prof. Enver Altınlı'nın büyük bir emek harcıyarak ortaya koyduğu bu yapıt, öğrenciler ve genç yerbilimciler için kuşkusuz çok yararlı olmuştur; kendisini yürekte kutlarız.

Yayına verildiği tarih, 12 ekim 1973